
Ernst Klein, Runö. Folklivet i en gammal svensk by.

J. A. Lindblads förlag, Uppsala 1924. Pris kr. 12:50.

Av

Gideon Danell.

Särtryck ur »Folkminnen och Folktankar».

Häftet 1. — Band XII.

ESTICA

A-3310.

Ernst Klein, Runö. Folklivet i en gammal svensk by.

J. A. Lindblads förlag, Uppsala 1924. Pris kr. 12:50.

Av

Gideon Danell.

Runö, den lilla ön mitt i Rigaviken med sina knappt 300 inbyggare av urgammal svensk stam, har på senare tid varit jämförelsevis starkt uppmärksammas här hemma, och det är ej så få, kortare och ibland även något utförligare, skildringar från den egenartade kolonien, som sett dagen i svenska tidningar och tidskrifter. En av de rikssvenska prästmän, som varit verksamma därute under de senaste decennierna, pastor Ernst Gordon, har även (1921) utgivit en skildring av ön i bokform, grundad utom på egna iakttagelser också på hans gamla finlandssvenske företrädares, F. J. Ekmans, nu rätt svåråtkomliga, men viktiga bok om Runö (Tavastehus 1847).

Amanuensen Kleins nyligen utkomna arbete om Runö, som ingår i Nordiska Museets arbeten för utforskande av det svenska folklivet, ligger emellertid på ett helt annat plan än de antydda, mestadels helt och hållet amatörmässiga framställningarna. Och varje vän av den märkliga gammalsvenska ön, liksom var och en, som överhuvudtaget på allvar intresserar sig för svenskt folkliv i åldriga former, måste hälsa densamma med den största glädje och tacksamhet. Man imponeras redan av bokens omfång, 416 stora oktavsidor, dess 178 illustrationer, varibland några färglagda, och den goda utstyrseln i det hela, varför förlaget är värt en särskild eloge, liksom för det i förhållande därtill synnerligen moderata priset.

Det är en särdeles mångsidig och, såvitt anmälaren kunnat finna, i allmänhet även grundlig genomforskning, som författaren ägnat sitt så intresseväckande material. Efter en kort inledning om öns geografi och topografi — därvid bl. a. lektor Ernst Hemmendorffs

artikel i Ymer 1909 vederbörligen tillgodogjorts — får man först följa den lilla koloniens historia genom århundradena. Förf. har framdragit en del nya urkunder till denna historia, både i vårt riksarkiv och i baltiska arkiv; några av dem avtryckas i texten eller som bilagor. De gamla kyrkoböckerna, som sedan Ekmans dagar ansetts förkomna, ha också återfunnits, i estniska statens centralarkiv i Dorpat, men tyvärr ej varit tillgängliga vid bokens utarbetande, annat än i de utdrag, som finnas hos Ekman. Även ur jorden på Runö ha framgrävts några viktiga dokument till öns historia eller förhistoria. Till vårt Myntkabinett ha t. ex. 192 medeltida mynt kunnat överlämnas, flertalet präglade av livländska och tyska orden i Riga, Wenden, Dorpat och Reval, men även två svenska, präglade för Sten Sture d. ä.

Runökolonien finnes första gången historiskt betygd i ett på lågtyska avfattat öppet brev av biskop Johannes av Kurland år 1341, däri »de svenska personer, vilka bebo den kringflutna ön Runen», medgivnas besitta sin egendom »efter svensk rätt». I kapitlet om »Den svenska bosättningen i Ostbalticum» hävdar förf., att den svenska befolkning, som enligt nämnda biskopsbrev redan före mitten av 1300-talet odlade jorden samt idkade boskapskötsel och fiske, förmodligen även säljakt, på och utanför Runö, icke varit alldeles ny därute vid denna tid. »Med den obetydliga andel Sverige haft i Estlands kristnande och den övervikt danskar och tyskar erövrade i östra Östersjön, huvudsakligen på gotländingarnas bekostnad, i samband med korstågen, är det», säger förf., »föga troligt, att en svensk kolonisation ägt rum just då». Han kommer till ungefär samma åsikt, som i den uppmärksammade striden för några år sedan om »östsvenskarnas» ursprung mellan de finländska professorerna T. E. Karsten och O. F. Hultman på goda skäl intogs av den senare (Finsk Tidskrift 1920 och 1921): att det här väsentligen är fråga om en utflyttning — »en föga uppseendeväckande, långsam insipring», säger Klein — från det egentliga svenska ⁶omsättningsområdet mot slutet av vikingatiden och tiden närmast därefter. Professor Karstens uppfattning, att estlandssvenskarna äro en relik av den germanska bosättning på Östersjöns sydöstra kuster i långt förhistorisk tid, som den nyare arkeologien uppvisat, och att även

Finlands talrika svenska befolkning väsentligen härstammar därifrån samt alltså helst böra kallas »nordöstgermaner» och ej svenskar, får följaktligen i denna utförliga monografi över ett av de estlandssvenska områdena intet som helst stöd. Estlandssvenskarnas tydligt svenska språk och det faktum, att de medeltida urkunderna kallar dem för svenskar och både för Rågöarnas och Runös vidkommande har den intressanta uppgiften, att »svensk rätt» gäller för dem, kunde väl härvidlag vara skäl tillfyllest. Enbart överraskande är det, i förbigående sagt, att finna, hur ännu i en nyss publicerad liten populär uppsats om »Svensk-Estland» (i Bothnia, årsskrift utgiven av svenska österbottningar i Helsingfors), prof. Karsten som ett slags skäl för sin åsikt även synes vilja åberopa, att en runöbo vid samspråk om denna fråga förklarar, att »man nog kallade dem svenskar, men att de dock blott vore runöbor». En särskild sida av saken är emellertid, att den svenska stammen i Balticum liksom i Finland under århundradenas lopp i rent antropologiskt avseende genomlöpt en utveckling, som ej är identisk med hemmasvenskarnas. Denna invecklade fråga har Klein klokt nog lämnat åsido, så länge utredning ej föreligger. Av intresse för frågan är det däremot, att Klein flerstädes i sin bok kunnat orientera viktiga sidor i Runöbornas ålderdomliga kultur åt det gamla svenska kulturområdet, inklusive Gotland, så, t. ex. något så betecknande som vissa detaljer i säljakten.

En viktig tidpunkt i öns något äldre historia är 1620-talet, då den i samband med Gustaf Adolfs krigståg mot Riga blir införlivad med det svenska stormaktsriket, för nära ett århundrade framåt. Det är av stort intresse att följa förf:s framställning av runöbornas mellanhavanden med Carl Carlsson Gyllenhjelm, som i egenskap av riksamiral fick ön upplåten åt sig samt där enligt konungens önskan skulle upprätta en sjöfästning. Under runöböndernas 40-åriga kamp mot riksamiralen är det som dennes godsförvaltare, Olof Frände Holgersson, upptäcker denna befolkning, »icke blott som ett visst antal skattebetalare och innehavare av vissa skatteobjekt, utan som människor med en utpräglad karaktärläggning, som man måste räkna med, och först och främst som *svenskar*». Denne Olof Holgerssons på en gång kloka

och mänskliga ståndpunkt är det tydligen, som vi ha att tacka för, att »Runö ännu i dag har en svensk befolkning i stället för ruinen av en svensk skans». Genom hans tillskyndelse får ön första gången egen präst; det är troligen 1645, vilket årtal skall kunna utläsas — eller ha utlästs — i den svenska foliobibel, som ännu bevaras i kyrkan och som är förärad till densamma av Gyllenhielm. Tidigare hade en pastor från Erwahlen vid kurländska kusten en gång om året besökt ön för att »döpa barnen och undervisa dem i Guds ord». Av Olof Holgerssons hand är också den äldsta kartskiss av Runö, som finnes bevarad, bifogad ett »ringa betänckiande», som förvaltaren upprättar efter sitt besök på ön år 1627, och vilket Klein finner vara »en hel avhandling, ekonomisk, historisk, sociologisk och geografisk». En fullständigare karta upprättas i samband med det lantmäteri, som senare under den svenska tiden (1688) genomföres och som ger det lilla bysamhället den yttre struktur, som i stort sett kvarlevat ända till våra dagar. Underbart nog kunde denna gårdsindelning överleva den katastrof, som hotade Runö mot slutet av den svenska tiden genom »pesten», vilken år 1710 som en följd av ryssarnas härjningar i Östersjöprovinserna övergick ön och borttryckte ej mindre än 213 av dess 293 invånare. Vad man saknar i Kleins historiska översikt är ett klart angivande av samtliga de olika etapper i denna historia, som dock betecknas av öns olika politiska herrar under århundradena: tyska ordensriddare, Danmark, Preussen, Polen, Sverige, Ryssland och nu slutligen Estland.

Den mest omfattande delen av Kleins arbete gäller emellertid, som naturligt är, det nutida Runö. I ett inledande kapitel låter oss författaren här först göra en rundvandring i öns enda by, »från gård till gård». Det är möjligt, att för en ytlig läsare detta kapitel kan te sig något långrandigt — förf. ber till hälften om ursäkt för sin grundlighet — men för var och en, som verkligen vill lära känna detta väl i världen enastående, på sätt och vis »kommunistiska» samhälle, är det synnerligen tacknämligt och nog nödvändigt att så konfronteras med de olika gårdarnas hushåll, vilket ofta nog här betyder något helt annat än familjer. Har man gjort denna rundvandring under författarens säkra ciceronskap, har man inte blott som hastigast ställts inför var och en av

de 275 runöborna och skymtat åtskilliga av deras mer eller mindre märkliga förfäder; man har framför allt fått ett starkt intryck av, hur den stora Runö-familjen ännu i dag som genom tiderna därute på sin lilla ö i havet håller ihop som en enhet, och hur det därför ej är så märkvärdigt, om de vanliga familjebanden sättas efter hela samhällets intresse.

I de fem sista av bokens nio kapitel skildras så, på en gång noggrant och medryckande, hur människornas liv ter sig i detta gammalsvenska samhälle. Utförligast äro kapitlen om byggnadstyperna och om arbetslivet. Runöbyns skenbara virrvarr av längor och fristående småhus ordnas upp för läsaren, skildras i sin traditionsbundna regelmässighet, och en del av byggnadernas viktiga detaljer, f. o. fr. ugnen, som är gemensam för den ständigt rökfyllda förstun och den stora »stugan», insättes i sitt kulturhistoriska och -geografiska sammanhang. Vanligen nöjer sig dock förf. med att giva en konkret och särskilt här av många fotografier, delvis även planritningar belyst, rent deskriptiv framställning.

Det mest karakteristiska för runöbornas arbetsliv är väl säljakten, särskilt den om vintern på Rigavikens fasta eller packade isfält bedrivna. Åt detta ytterst mödosamma och hårdande näringsfång, vari Runö-gossen redan vid 13 års ålder genom en speciell akt inviges och för vilket en fast organisation av ålder finnes upprättad, ägnar också förf. en utförlig och även av historiska dokument beledsagad skildring. Så mycket värderikare är denna framställning, som efter allt att döma den nya tid, som efter världskrigets slut väl är i antågande även på Runö, synes rätt snart komma att upplösa dessa ärevördiga jaktformer, som i somligt ha sina motsvarigheter endast hos de mest primitiva jägarfolk, ehuru de tillika uppvisa en fin anpassning efter de speciella naturförhållandena och även tillgodogjort sig åtskilliga tekniska nyheter. Även den övriga jakten och fisket skildras. Likaså naturligtvis det ålderdomliga jordbruket med dito boskapsskötsel samt den rikt utvecklade manliga och kvinnliga hemslöjden, som går utöver vad de övriga estlandssvenskarna presterar. »Det är icke en karl, som icke till husbehov kan göra möbler, laggkärl, vagnar och båtar, smida, garva, bränna tjära, slå rep, binda nät o. s. v., icke en kvinna, som ej, utöver jord-

bruk och kreaturens skötsel, matlagning och småbarnsvård, också förstår sig på att spinna och väva, färga, sy och sticka och mycket annat.» En vackert illustrerad liten uppsats om »Runös Bauernkunst» av en Riga-arkitekt H. Werner (i Bildende Kunst in den Ostseeprovinzen, Jahrg. III, 1909) synes anmälaren vara värd att i detta sammanhang ha blivit påpekad. — Betecknande för arbetslivet på ön är ju också det slags gemensamhetsarbete, som här i landet kallats »arbetsgänge» l. d. och som på Runö med ett estniskt ord kallas »talko». För byggnadsarbete göres alltså byggnings-talko, för att få sten framkörd till gårdsgårdarna »stein-oak-talko», för att få bräder sågade »soag-talko» o. s. v. »Att begagna en grannes behov av arbetshjälp till att klå honom på det mesta möjliga har ännu ej blivit modärnt på Runö», säger förf., »lika litet som motsatsen, att pressa ut mesta möjliga arbete av en fattig medmänniska för minsta möjliga ersättning. Sådant skäms man ännu för, — så gammalmodiga äro de dərbort!»

Mycket av gammalsvensk folklig kultur har förf. också räddat i kapitlen om kläder och föda, om årscykeln med dess helgdagar och högtider, vartill an knytes en skildring av »det enskilda livets vändpunkter» (barndop, bröllop, begravning m. m.), samt om läkekonst och folktro. Det lärda intresset att påvisa förbindelserna med det fornnordiska ursprunget eller inflytelser från andra håll — särskilt intresseväckande är t. ex. framställningen rörande Runö-männens »posa-vams», ett uråldrigt germanskt dräktreliquum — hindrar ingenstädes att skildringen blir konkret och verkligen levande. Var och en, som läser denna bok, måste sannerligen, även om han aldrig beträtt den svåråtkomliga ön med sin fot, känna sig mycket hemmastadd på densamma.

Och hur fast ordnat och hur trots allt väl ordnat efter natur-omgivningens hårda krav verkar icke detta Runö-liv, så som det här för första gången framträder för hemlandets läsekräts i rik belysning! Man frågar sig ovillkorligen: skulle Runö kunna vara Runö den dag, då inbyggarna ej bure sin gamla dräkt utan den moderna köpstadsdräkten erövrat ön; eller den dag, då modärnt jordbruk och kanske dito industri slagit ihjäl det gamla arbetslivets former? Problemet om dessa gamla formers lämpliga anpassning efter den nya tidens krav och möjligheter är förvisso

på Runö mera svårt än på de flesta håll, och man kan väl känna sig lycklig att slippa det direkta medansvaret för hur det problemet skall lösas.

Så mångsidig som denna monografi över en etnografisk enhet sådan som Runö är och måste vara, är det väl ej gärna tänkbart annat än, att en viss ojämnhet måste göra sig gällande. Speciella fackmän inom olika grenar av vad som brukar sammanfattas som folklivsforskning skulle väl också här säkerligen kunna framställa sina detaljmärkningar och sakna det ena eller andra. Själv antyder förf., att en noggrannare arkeologisk undersökning, vilken ej ingick i arbetsplanen, skulle löna sig. Avdelningen om folketro, som ingår i bokens sista kapitel, föreställer sig anmälaren kunde giva åtskilligt mera. Men sannolikt kräves för att få fram detta ofta så svåråtkomliga stoff en kännedom om och helst förtrogenhet med inbyggarnas verkliga modersmål, som ej heller kunnat ingå i denna etnografiska undersöknings arbetsplan. Av egentlig folkdiktning synes föga numera vara att hämta på Runö.

Vad det språkliga vidkommer, kan man sätta i fråga, huruvida ej den allsidiga Runö-undersökningen skulle vunnit på, om förf. låtit en språkman före bokens slutredigering genomse det rätt avsevärda material av Runö-ord, som boken dock nu innehåller. Då en runöbo även varit i Stockholm tillgänglig under bokens utarbetande, synes det, som om detta skulle kunnat låta sig göra jämförelsevis lätt, om syftet begränsats till att vinna icke en fullt noggrann fonetisk beteckning, men att göra den av förf. använda grövre beteckningen fullt konsekvent och så upplysande som möjligt. Därigenom skulle t. ex. ha undvikits en så amatörmässigt verkande beskrivning av det tonlösa l-ljudet som den å sid. 65 (ej sid. 81, som i förordet angives) och likaså de delvis väl fria funderingar över Runö-namnets etymologi, som nu snarast misspryda ett arbete av dettas vederhäftighet (sid. 27). Å sid. 114 placeras höladan i stället för halmladan i mangårdslängan (gårdsplanerna sid. 107 och 151 samt framställningen sid. 136 ha däremot riktigt halmladan på sin naturliga plats intill logen och rian); och sid. 187 äro bilderna till härvel och garnvinda omkastade. En viss osäkerhet i korrekturläsningen kan man överhuvud

iakttaga på sina håll. I varje fall har den kommande språkliga undersökningen av ön, vilken alltjämt är lika önskvärd, då Herman Wendells avhandling i Svenska Landsmål (1882—87) icke kan anses slutgiltig, ett ej oväsentligt arbete undangiort genom Kleins sakliga undersökningar och just i dessa ett förträffligt underlag för sitt arbete med ordförrådet.

För de många, som mena, att vi svenskar alltjämt ha en olycklig benägenhet att för allehanda nog så intressanta och viktiga forskningsuppgifter från världen runt eftersätta dem, som ligga oss allra närmast som svenskar och för vilkas utförande vi knappast kunna påräkna hjälp utifrån, utgör den nya Runö-boken ett hoppfullt tecken, liksom Nordiska Museets arbete överhuvud för den äktsvenska odlingens utforskande.

Och det slutgiltiga intrycket av amanuensen Kleins arbete blir detsamma som det första: en varm tacksamhet och lyckönskan först och främst till författaren själv, men också till alla andra, som befordrat dess tillkomst, därvid ej heller de intresserat medarbetande Runö-borna glömda. Boken ställer sig som en värdig och vår tids fordringar motsvarande pendang till den finländske Runö-prästen J. F. Ekmans »Beskrivning om Runö i Lifland», nu tre kvarts sekel gammal, och bilda tillsammans med denna för en punkt av området, säkerligen den allra intressantaste, en lycklig komplettering till det alltjämt enda klassiska arbetet om samtliga svenskarna söder om Finska viken, den baltiskt-tyske forskaren C. Russurms »Eibofolke» (Reval 1855).

Men tack vare sin livfulla och nästan genomgående lättlästa framställning vänder sig denna bok ej endast till etnografen eller specialisten inom någon viss del av folklivsforskningen. Den borde få en stor läsekrets, helt enkelt därför att den skildrar detta uråldriga svenska samhälle just så som den gör det. Därvid kan det ej nog uppskattas, att förf. sett så realistiskt och så klart på sitt forskningsobjekt, att kärleken till detsamma, till Runö och dess människor, ej ett ögonblick blir sentimental utan i stället förbindes med den respekt, som kunnat utlösa följande väl-skrivna rader, varmed denna anmälan må avslutas:

»Det är utmärkande för enkla samhällen av Runös struktur, att ingen är den andres tjänare (själva begreppet tjänstefolk sak-

nas på ön) utan att alla, stora och små, efter måttet av sina krafter deltaga i det nödvändiga arbetet. Frihet råder under nödvändighetens tunga, ofrånkomliga ansvar. Sammanhållningen och dess uttryck i seder och levnadsvanor är icke godtycklig eller påtvungen; lagarna ha vuxit fram med människorna, och människorna ha omformats efter lagarna. Därför är lagstiftning icke ett nöje att roa sig med på lediga stunder och ändringar icke något, som när som helst försöksvis kan företagas, ty detta samhälle är en enkel men fint arbetande levande organism, inte ett urverk, som klåpare satt ihop och klåpare plocka isär. Allt har sin grund i det helas grund, och de mest välmenta förslag till förbättringar, vare sig av ekonomiskt, intellektuellt eller moraliskt slag måste på det noggrannaste avvägas efter sin verkan på det hela för att icke åstadkomma skada snarare än nytta. — —

Vad vi i Sverige kunna och böra göra för Runöborna är det samma, som den förståndige Olof Holgersson för 300 år sedan rekommenderade sin nådige herre, Carl Carlsson Gyllenhjelm: att skaffa dem en god, svensk uppfostran i religiöst och intellektuellt avseende, anpassad för deras behov och horisont. Allt som inom rimliga och förnuftiga gränser göres för dessa ändamål är av godo. Likaledes äro gåvor till socknens bibliotek och apoteksförråd särdeles välkomna.

— — Alldeles förkastligt är det privata allmosegivandet till privatpersoner på Runö. Dessa »smulor från de rikes bord» ha en förunderlig förmåga att komma i vrångstruppen. Det saknas tyvärr redan nu icke exempel på att svagare karaktärer därute blivit illa åtgångna av detta allmosegivande och utvecklade de tiggarinстинter, som så lätt uppstå hos folk med fattigare materiell kultur, när de komma i beröring med en rikare sådan. Och det är åter ett bevis på öbornas gamla solida civilisation, att de icke i allmänhet gripits av denna snikenhet, utan veta att behålla sin stolthet och sitt oberoende inföjden ansvarslösa »välgörenhet», som av oförstånd utvecklas av besökare, framför allt svenskar.

— — Det »fattiga» Runö står sig bäst, om det får gå framåt för egen maskin, genom sina invånares energi och förstånd. Ingen fara för, att det icke reder sig!»